

ВЗАЄМОДІЯ ПСИХОЛОГА І СВЯЩЕНИКА У ФОРМАТІ ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНОГО ПІДХОДУ “СПРАВА ЖИТТЯ”

Олександр ТКАЧЕНКО

Copyright © 2007

Проблема. Основна проблема психології полягає в неспроможності одночасного сприймання матеріального і духовного. Проте вітчизняні наукові психологічні теорії, такі як культурно-історична (Л.С. Виготського), діяльнісна (С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва), вчинкова (В.А. Роменця), у своїй синтенції безпосередньо наблизилися до призначення психології як науки про душу. Сформовано потрібний понятійний апарат на базі категорій “діяльність” і “вчинок”, які, на жаль, поки що не отримали подальшого розвитку у життєвих і духовних вимірах існування людини.

Автор роботи [4] переконливо показує, що вітчизняна психологія була введена теологами і філософами як наука про душу та існувала до “Жовтневої революції”. Потім, як зазначає В.П. Зінченко, сучасна психологія, намагаючись вижити, створювалась у постійних компромісах із владою, ідеологією, своєю совістю, тому зберегла свої реальні досягнення у сильно урізаному вигляді на фоні фальшивих авансів, примітивних концепцій, легковажних моделей [6]. Зараз, коли рівень соціально-політичної та економічної нестабільності і водночас відповідальності за майбутнє дуже схожий на початок ХХ століття, життєздатна психологія як наука про душу стає особливо потрібною. У такому оновленому становленні вона жодною мірою не заперечує вже напрацьовані практичні підходи і конкретні експериментальні методи [4], а у раціогуманістичній перспективі, запропонованій Г.О. Баллом, узагалі не знаходить суттєвих протиріч із існуючими науковими надбаннями [1].

Однак спроби синтезу традиційного духовного підходу і понятійного апарату сучасної психології поки що виявляються малоефектив-

ними. Ми згодні з думкою С.А. Білорусова і В.П. Зінченка [2; 5] у тому, що пошук співвідношення понять цих різних систем координат і сутностей буття уможлиблюється лише через *символізування*, що особливо яскраво висловлюється філософом О.Ф. Лосевим, котрий бачить у цьому рівновагу між ідеальним і реальним. Наша практика та емпіричні дослідження показують, що занурення в духовний досвід і його вивчення на рівні символічних понять духовної феноменології, де чітко виділяються позитивна оптимістична духосфера і песимістична, трагічна “маса страждань”, яка звичайно символізується негативною феноменологією, безпосередньо пов’язана з реальними досягненнями наукової психології і національним культурним надбанням [11–13]. Так, найбільш цікаве явище, яке було зафіксоване у нашій практиці та емпіричних дослідженнях, у православній традиції визначається як “*бісо-одержимість*”. Воно має внутрішній психологічний характер, основні ознаки якого проявляються як знання сокровеного і ненависть до священного, опрацьовується священиком за допомогою процедури “вичитки”, спрямованої на етичне збалансування особи за допомогою спеціальних заклиналих молитов [2]. Це і стало предметом створення творчого практичного тандему психолог – священик, котрий вимагає глибокого наукового обґрунтування, яке ми будемо здійснювати на основі інтеграції культурно-історичної, діяльнісної і вчинкової психологічних теорій, розуміння міфу і символізму, а також запропонованої нами теоретико-методологічної концепції “справа життя”.

Теорія. У психологічній культурно-історичній теорії символізм розглядається як опосередкованість психіки і свідомості [6], яка містить

таємницю розвитку людини, перетворення реальної форми в ідеальну, взаємостосунки суб'єкта з "іншим" (як посередником) [14]. Л.С. Виготський зазначав, що при виникненні початкової форми при народженні дитини вже має місце образ дорослості як ідеальна форма, що задає цілісність дитинства [5]. У цих дослідженнях культурно-історична психологія має реальні шанси одержати друге дихання, оскільки вона набагато випередила свій час [5; 14]. Цілісність людини не дана, а задана, й особисто досягається за допомогою вільної розумової і рефлексивної роботи, вступання у взаємостосунки з вищим Іншим на рівні силового потоку подвійної "духопровідності" як уведення ідеальної форми, так і олюднення. Таку ситуацію В.С. Соловйов розглядав у контексті принципу "всєдності" як вмістилище Боголюдського процесу у комунікативному плані медіації (через знак, слово, смисл, символ, міф) і ціннісно-смысловому, заповіданого в Євангелії (через любов до ближнього, вічне життя, свободу) [5].

С.Л. Рубінштейн свого часу показав, що психічне знаходиться між матеріальним та ідеальним. У нашій теоретичній концепції взаємостосунки психічного і матеріального визначаються у "діловому" форматі через традиційне розуміння діяльності, а стосунки психічного і духовного у "справожиттєвому" вимірі через учинок (у розумінні В.А. Роменця) [10; 13]. Це перекликається з ідеєю Л.С. Виготського щодо "вершинної" і "глибинної" психології та діяльності як "вичерпування" матеріального світу, суб'єктивізації і наповнення психічного світу людини. Очевидно, так само вичерпується і духовний світ завдяки вчинку, де об'єктивно існує вище призначення людини як її ідеальна форма шляхом його суб'єктивізації та здійснення "справи життя".

Можна припустити, що структура вищого призначення як об'єкта, щонайменше, охоплює: 1) ідеальну форму (еталон) особистості як людини духовної; 2) методологію досягнення і творення такого ідеалу; 3) мотив з енергетичним забезпеченням функціонування цієї методології.

Ідеальна форма постає як еталонна особистість, як вища мета розвитку людини, розглядається на філософському рівні О.Ф. Лосєвим у парадигматиці категорії міфу й асоціюється з поняттям "диво" [8]. Міф розуміється як дійсність, символ життя, що містить у собі власну історичну істинність і смыслову структуру, на задньому фоні якого знаходиться релігія. Діалектична формула міфу основана

на поняттях особистості, історії, дива, слова і зреалізовується як "у словах дана дивовижна особиста історія", де остаточним смысловим ядром є "розгорнене магічне ім'я". Як зазначає О.Ф. Лосєв, найглибше розгортання з міфу первинного магічного імені можна знайти у християнських молитвах і текстах [8]. У даному разі міф не означає казковість або фантастичність переконань, а є способом відкриття людині дійсності залежно від її внутрішнього стану і зовнішніх соціоісторичних умов. Міф як живе суб'єкт-об'єктне взаємодіяння інтегрує у собі власну істинність і смыслову мережу, спотворення якої виявляється у демонічній одержимості. Це явище природно вписується в традиційне, історичне, органічно цілісне християнське світосприймання, де воно вважається рідкісним і залишається на периферії духовного життя [2].

У диві зустрічаються два особистісні плани: а) особа сама по собі як ідея, принцип, смисл усього становлення, незмінне правило розвитку і б) історія цієї особи, реальне протікання її розвитку і становлення. Диво – діалектичний синтез цих двох планів, як би друге втілення ідеї, одне – у початковому, ідеальному архетипі і парадигмі, друге – за реально-історичних умов. Важливо, щоб спеціально висвітлювався цей історичний стан особи порівняно з її ідеальним "екземпляром". Коли строкато-випадкова історія людини раптом приходиться до події, у якій виявляється це одвічне і первинно світле призначення, то виникає загублений блаженний стан і твориться диво, в котрому наявне віяння вічного минулого. У глибинах пам'яті століть приховане коріння сьогодення, яке нею живиться, дається прощення, спокутуються гріхи, у результаті чого набуває смислу, одержує своє діалектичне місце кожна дрібниця міфічно-дивного світу, що наближає диво до реалій життя [8].

Тоді у розширеному філософському розумінні суть "справа життя" зводиться до формули творення Ідеальної особистості, котре є перетворенням міфу в дійсність. Якщо концептуальна структура міфу охоплює слово (як смисл), диво (як Ідеальну особистість), історію (як життєву історію реальної особистості) та власне особистість, а концептуальна структура "справи життя" базується на формі Ідеальної особистості (як людини духовної) із смысловим наповненням, то вона може розглядатись як "міфологізація" життя завдяки вчинку.

Співвідношення міфу і “справи життя” фокусується на осмисленні й усвідомленні людиною свого розгорнутого магічного імені в буденному житті. Тоді все зводиться до питання, що є для людини це розгорнуте магічне ім’я. Очевидно, що певною мірою на це питання емпірично відповідає результат “вичитки”, коли “одержимий” у процесі цієї процедури та під впливом спеціальних молитов (як слова духовної істини) з великими енергетичними виявами й іншими характерними ефектами спонтанно озвучує вже власне розгорнуте магічне ім’я, здебільшого у поняттях демонічної феноменології, оскільки на той момент воно має саме таке смислове наповнення. Найбільш адекватне розуміння цього відбувається у практичному робочому тандемі психолога і священника. Звідси “вичитка” і психологічна робота у такому форматі стають найкращим наочним прикладом концентрованого здійснення “справи життя”.

Отож, у розширеному науковому розумінні “справа життя” – це субстанціонально-процесуальне життєве утворення (життєтворення), яке відіграє роль медіатора (посередника-перехідника), що пов’язує початкову (немовля) і кінцеву ідеальну (“дивну”) модель особистості людини. Таке утворення кожного моменту часу і місця простору існує одночасно як справожиттєвий формат (що відповідає поточному ідеалу) і смислове наповнення (що відповідає реальному життю) із учинковим механізмом функціонування. Якщо у якийсь момент реальний зміст не відповідає ідеальній формі, то внаслідок “содіяного” з’являються “дефекти” життя, які накопичуються у вигляді “масиву страждань”, виникають розбіжності, пропорційні негативній енергії, тоді це згодом спонукає людину до його опрацювання шляхом осмислення як неправильних чи несправедливих діянь.

Цікаво, що незалежно від того, як живе людина – правильно (згідно з ідеалом) чи неправильно (за власними пристрастями), все ж відбувається процес окультурення (пайдейї) і роботи (праксису) душі, активність якого тим більша, чим більший розрив між тим “що є”, і тим “що треба”. Якщо людина живе “неправильно”, вона накопичує “масив страждань” і негативну енергію, яка спонукає до опрацювання відповідних смислів, яке пов’язане з вольовою вчинковою дією (негативною і позитивною) і формуванням власного Ідеалу душі як субстанції – майбутнього творця духовного продукту. Найяскравішим взірцем та-

кої ситуації є “бісоодержимість”, де у символічному вигляді міститься смисл содіяного. Складність (розпізнавання останнього) полягає у тому, що часто це відбувається у несвідомому стані. Для цього психолог як зовнішній спостерігач з позиції “іншого” має якомога об’єктивніше зафіксувати всі ці прояви, щоб потім допомогти людині їх осмислити та усвідомити. Якщо людина живе “правильно”, то мовиться про зовсім іншу, позитивну енергію, котра спрямована на розвиток людини в ідеальній формі шляхом продукування духовного здобутку “для Іншого”. Тут енергія поступає від вищого Іншого, що відбувається невимушено і натхненно.

“Справа життя” також може розглядатися на основі поняття „медіатора”, сформульованого Л.С. Виготським услід за О.Ф. Лосєвим як посередника між матеріальним і духовним, суб’єктом і об’єктом (у даному випадку між психічним і духовним). Тоді з урахуванням “справожиттєвого” і “ділового” формату [12] отримуємо цілісний медіатор, куди входять уже зазначені знак, значення, слово, смисл, символ, міф, а за В. Соловйовим, на основі “всеєдності” як принципі цілісності медіатора, знаходимо “духовну вертикаль”, що єднає непокдане як “силу речей”, так і “зв’язок людей” з Іншим як безпосереднім носієм буттєвих смислів [5; 6; 14]. Схематично це має такий вигляд:

Основою для пояснення енергетичних властивостей медіаторів може бути їх діяльна природа. Енергія в медіаторах у цілому накопичується через різницю потенціалів між об'єктивною і суб'єктивною складовими, а відтак онтологічного і феноменологічного планів шляхом осмислення содіяного за допомогою вчинкового механізму як “двигуна” духовного життя. Енергія вчинку трансформується в енергію особи, яка витрачається на здійснення нових учинків.

Таким чином, особа накопичує “смыслову енергію”, пересилує свій медіатор, не дозволяє йому стати більшим за себе, розширює свідомість і наближається до свого Ідеалу, що, за О. Ф. Лосевим, є диво у міфі [5]. Тоді можна припустити, що “бісоодержимість” – це вияв оберненої ситуації, коли медіатор стає більшим за особу, про що сигналізує характерний зміст смыслодефіцитного демонічного характеру. Енергетична потужність цього мотиву часто перевищує психологічні можливості людини, котра не володіє потрібними смыслами, щоб опанувати таку енергію. Тоді вона виходить за межі своєї свідомості, спрацьовує своєрідний “запобіжник” від перевантаження і виникає стан „одержимості”. Для осмислення таких проявів треба їх передусім зафіксувати ззовні і потім запропонувати людині у процесі психологічної роботи. На цьому, власне, й будується сумісна робота психолога і священника.

Рушійною силою цього процесу є справожиттєва мотивація, котра виявляється афективно. Це та енергія, яка пов'язана з “далеким” (за О.М. Леонтьєвим [7]) “справожиттєвим” мотивом, котрий примушує працювати відповідний індивідуальний методологічний механізм, що самостійно формується людиною не кращим чином, особливо коли до Ідеальної особистості висувуються високі вимоги. Тоді розбіжності між тим, що треба, і тим, що насправді робиться, стають особливо великими, виникає явище “бісоодержимості”, яке ми пов'яжемо із “справожиттєвим мотивом”. Емпірично було підмічено, що це частіше виникає в обдарованих, освічених і добродійних осіб [2].

Практика. Наша “справожиттєва” практика припускає, що у згорнутому вигляді “содіяне” виявляється як індивідуальний міф у моменти, коли людина потрапляє у стани “одержимості” під час “вчиток” під впливом спеціальної молитви як “розгорнутого магічного імені”. (Мабуть, не випадково Лосев, як приклад такого міфу, наводить фрагмент молитви з чину вигання нечистої сили із трєбника Петра Могили [8]).

Основними діючими фігурами-суб'єктами такої практики є психолог, священник та особа, котра звертається за допомогою. Психолог (працює як практик, дослідник, наставник) забезпечує опрацювання “викривлених” життєвих смислів, виявлення та накопичення потрібних теоретичних знань, практичного і життєвого досвіду й створення власної методології здійснення “справи життя”, де основним інструментом є *слово правди* як одиниця життєвого культурно-історичного процесу. Священник актуалізує глибинний “справожиттєвий мотив” і вияв індивідуального “розгорнутого магічного імені”, основним інструментом якого є *слово молитви*, яке втілює духовну істину. Особа, котра звертається за допомогою, це реальна особистість, яка прагне здійснювати свою справу життя і досягти вищого призначення як ідеальної особистості.

У сучасному житті існує два основних напрямки опрацювання цього явища – медичний і теологічний. Медичний підхід здебільшого розглядає його як хворобу епілепсію (психічну форму) і пропонує *лікувати* людину. Теологічний підхід розуміє його як “бісоодержимість”, пропонуючи людину *спасати* шляхом видалення “нечистої сили”. У вітчизняній православній традиції здебільшого вважається, що така “нечиста сила” не привноситься ззовні, а виникає у внутрішній, психологічній сфері людини і процедура “вчитки” лише спонукає її виявлення [2].

Як показує практика і життя, ні “лікування”, ані “вигнання” бажаного ефекту не досягають. Тому ми пропонуємо третій підхід, успішно реалізований Ф.М. Достоевським, з яким погоджуються і психіатри, коли на перше місце виступало збереження духовного ядра особи шляхом критичного відношення до цієї “хвороби”. Саме тому творчий продукт письменника-пророка має велику силу психотерапевтичної дії і духовного відродження багатьох людей [9]. Йому вдалося хворобу перетворити у потужну мотивацію життя. Саме з такої психологічної позиції, яка спрямована на *виживання* людини, ми і підходимо до цього явища у практичному творчому тандемі психолога і священника.

Як з'ясувалося, тут не вистачало ще однієї ланки, щоб на фоні спасіння і лікування забезпечити життєздатність і виживання людини, що є сферою діяльності психології, де завдяки прагненню до духовного зростання і здійснення „справи життя” “епілепсія” і “бісоодержимість” розглядаються як потужний “справожиттєвий мотив”. Тоді у психопрактичних взаємостосунках системи “психолог – клієнт прихо-

жанин – священник” утворюється цілісний практичний „медіатор”, який дозволяє людині розуміти і рефлексувати життя з позиції свого Ідеалу.

Можна сформулювати таке теоретичне припущення, що прояви “одержимості” є “знаком” про входження людини у процес творення Ідеальної особистості як “обраної” Іншим. Це спонукає до розширення свідомості до рівня особистісного Ідеалу. Тому в ці моменти, особливо коли людина знаходиться у несвідомому стані, важливо об’єктивно фіксувати все що відбувається для наступного використання у психологічній практиці засобами осмислення. Позитивні результати такого осмислення виявляються, коли у процесі наступних процедур “вичитки” людина вже намагається утримуватись у свідомості і не втрачає відчуття реальності, не потрапляє у стан одержимості, поєднує не поєднуване, “розширює” свідомість, проривається у духовні сфери із “чистим” мисленням.

У цьому випадку, безсумнівно, практична взаємодія психолога і священника у роботі з явищем “бісоодержимості” є безпосередньою “справожиттєвою” практикою щодо конкретної людини, де предметом дії постає “розгорнуте магічне ім’я” як психодуховне опрацювання особистого (індивідуального) міфу, яке єднає індивідуальні матеріальний і духовний світи. Ми повністю погоджуємося з автором роботи [3], що у своїй взаємодії священник, психотерапевт і психіатр повинні розуміти власну сферу діяльності, свої цілі і завдання, не змішуючи і не плутаючи їх, а лише взаємодоповнюючи один одного. Найбільш правильним видається розсудливе поєднання пастирської, лікарської і психологічної різновидів допомоги.

Вперше прояви “бісоодержимості” у нашій психологічній і духовній практиці виникли приблизно одночасно у психолога (автора) і священника (отця Миколая) понад 10 років тому під час відповідного дослідження явища “духовно-природної психотерапії” [11] і церковних служб, за матеріалами яких вийшла в ефір телепрограма на обласному телебаченні. Згодом почалось опосередковане співробітництво завдяки людям, які зверталися за допомогою і до психолога, і до священника. Так почав накопичуватися практичний досвід, котрий піддавався теоретичному осмисленню. Останнім часом утворився практичний тандем психолог – священник, почалися пілотні дослідження безпосередньо на спеціальних православних службах-вичитках. Водночас при цьому використовувався метод спостереження, який передбачав аудіозаписи та відеозйомку, які здійснювалися виключно за особистим замовленням конкретних осіб та обмежувалися лише їхніми потребами. Всього було зафіксовано і проаналізовано більше 30 служб. Після кожної з них

проводився діалог психолога і священника, що дозволяло осмислювати і рефлексувати все що відбувалося, шукати оптимальні варіанти роботи з людьми з використанням отриманого матеріалу. Стало зрозуміло, що цей процес треба не стільки гальмувати шляхом “лікування” і видаляти шляхом “вигнання”, скільки інтенсивно розвивати особистість та її творчі здібності шляхом осмислення содіяного. Емпіричне дослідження цього явища може пролити світло не тільки на сутність поняття “справа життя”, а й на майбутнє психологічної науки і практики як найбільш адекватних життю форм людського самозреалізування.

Науково-теоретичний і філософсько-психологічний аналіз всього накопиченого матеріалу дав змогу прийти до викладених вище теоретичних суджень і загального **висновку**, що явище “бісоодержимості” певною мірою безпосередньо пов’язане на рівні суб’єкт-об’єктних стосунків з Ідеальною особистістю як вищим призначенням людини. Тому воно може розглядатись як предмет психологічної практики і дослідження у вигляді “справожиттєвого мотиву” в теоретичному та емпіричному аспектах за умови тісного співробітництва психолога і священника як основних суб’єктів цього явища.

1. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы. – К.: Основа, 2006. – 408 с.
2. Белорусов С.А. Психология и проблема бесоодержимости // Журнал практического психолога. – 2000. – №10–11. – С. 25–51.
3. Бимбат С.Д. Психоанализ и религия: о границах исследования религиозного опыта пациентов в психотерапевтической практике // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2004. – №1.
4. Зенько Ю. М. Трехвековой диалог психологии и религии в России // Христианское чтение: журнал СПбДА. – 2000. – №19. – С. 82–165.
5. Зинченко В.П. Культурно-историческая психология: опыт амплификации // Вопросы психологии. – 1993. – №4. – С. 5–15.
6. Зинченко В.П. Кризис или катастрофа? Психология и новые идеалы научности (материалы “круглого стола”) // Вопросы философии. – 1993. – №5. – С. 3–43.
7. Леонтьев А.Н. Философия психологии: Из научного наследия / Под ред. А.А.Леонтьева, Д.А. Леонтьева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 228 с.
8. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
9. Мелехов Д.Е. Психиатрия и проблемы духовной жизни // Психиатрия и актуальные проблемы духовной жизни: Сборник памяти доктора медицинских наук, профессора Д. Е. Мелехова. – М.: Свято-Филаретовская Московская высшая православно-христианская школа, 1997. – С. 5–61.
10. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник, – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
11. Ткаченко А.А. Духовно-природная психотерапия: (Эсхатологический аспект): Личностная и профессиональная элитарность. – Кировоград: КОД, 2000. – 220 с.
12. Ткаченко О. “Діло” та “справа життя” як психологічні категорії // Психологія і суспільство. – 2005. – №1. – С.16–27.
13. Ткаченко О. Україна у вимірі психологічної практики “справа життя” // Психологія і суспільство. – 2005. – №3. – С. 5–23.
14. Эльконин Б.Д., Зинченко В.П. Психология развития (по мотивам Л. Выготского) // Гуманитарная наука в России: Соросовские лауреаты. Философия, психология. – М., 1996.